

נשיכות בגיל הרך

כתופעה התפתחותית -

התערבות במסגרת מעון יום.

ציפי שליט - פסיכולוגית

מבוא

נשיכות בגיל הרך ובעיקר בגיל הפעוטון (גילאי שנה וחצי- שנתיים וחצי) הינה תופעה מוכרת במסגרת מעונות היום. נשיכות למרות היותן דומות לגילויי תוקפנות ומרדנות אחרים בגיל הרך, לעיתים קרובות מעוררות חרדה רבה יותר בקרב הורים ואנשי צוות. בניגוד להתנהגויות אחרות הנשיכות פועלות כבמטה קסם נגד סבלנותם של ההורים והצוות החינוכי. יש משהו בנשיכות המשאירות סימן לאורך זמן המעורר בקרב הורים את החרדה ותחושות האשמה הקיימות ממילא בעצם שילוב הילד במעון. הורים רבים מתקשים עם המעבר של ילד לפעוטון, גיל בו מצד אחד הילד אינו תינוק עליו יש לשמור כל הזמן, אך מצד שני הילד מתחיל להתנסות בהתנסויות חברתיות ראשוניות הכוללות גם תוקפנות אשר לעיתים ההורים אינם מסוגלים להגן על ילדיהם מפניהם.

לעיתים קרובות קיים גם פער משמעותי בין האופן שבו הילד רואה את אירוע הנשיכה לבין תפיסת המבוגרים. הורים מספרים כי לעיתים עד שלא ראו את סימני השיניים על גוף הילד, הילד עצמו לא זכר את התקרית שמבחינתו לרוב הסתיימה בגן זמן קצר לאחר אירוע הנשיכה עצמו.

הנשיכות גורמות לתגובה קשה הן בקרב הורי הנושך והן בקרב הורי הננשך כלפי הצוות, מצב אשר לעיתים מוביל לתגובות תוקפניות כלפי הצוות החינוכי ומעמיד את הצוות בחוסר אונים. רבים מההורים אינם מודעים לכך כי גם ילדם יכול להיות הנשכן התורן. גם הצוות החינוכי שנמצא בלחץ רב לעיתים מגיב כלפי הנושך באופן חריף.

הרקע לתוכנית ההתערבות

לאור התרחבות תופעת נשיכות בכיתת הפעוטים במעון, תופעה אשר התעצמה באמצע השנה. באחד האירועים המשמעותיים ילד כבן שנתיים חזר לנשוך לאחר לידת אח חדש במשפחה. לאחר זמן כתגובת שרשרת החלו ילדים נוספים לנשוך. מספר הורים מילדי הגן הגיבו בכעס רב וביקש לנקוט באמצעים חמורים כלפי הנושך. הצוות כאמור נאלץ לעמוד אל מול סערת הרגשות וחש חוסר אונים אל מול התופעה הנשנית.

נוצר צורך דחוף לערוך התערבות בכיתה אשר תפחית את רמת החרדה בקרב ההורים מחד ותיתן מענה לצרכי הילדים הנושכים מאידך, וכן תוכל לתת מענה ותמיכה לצוות החינוכי בכיתה. לצורך כך, לאחר מספר תצפיות ושיחות שנערכו עם צוות הכיתה הוחלט להזמין את הורי הכיתה להרצאה בנושא של נשיכות בגן ובמקביל לערוך מפגשים אינדיבידואלים עם שתי משפחות אשר לילדיהן נטייה לנשוך בעיקר עקב שינוי במסגרת המשפחתית וקשיים בהתפתחות השפה. כמו כן, ניתנה הדרכה לצוות הפעוטון הן לגבי אופן התגובה כלפי הילד והן בנתינת כלים להתמודדות אל מול ההורים.

תוקפנות בגיל הרך

העיסוק בתוקפנות במסגרת תיאורטיקנים בפסיכולוגיה הינו נרחב כאשר גישות שונות שמות דגש על גורמים שונים כמובילים לתופעה. לפי פרויד ותיאורטיקנים פסיכואנליטיים נוספים, הדחף התוקפני הינו רכיב שהתינוק בא עימו לעולם. כבר בילדות המוקדמת ניתן לראות כי התינוק נושך את האם בזמן הנקה או מושך בשערותיה כדרך לביטוי תוקפנות. ההנחה היא כי כחלק מהתהליך ההתפתחותי יש לאפשר לילד לבטא תוקפנות טבעית זו באופן מעודן שלא יעורר את כעס הסביבה או יגרום לרגשות אשם כבדים, וכן באופן ביטוי כזה שלא יגרום לפגיעה בו או באחרים. אם לא ייתן הילד ביטוי לדחפים התוקפניים הוא עלול להפנות אותם כלפי עצמו. מלאני קליין סברה אף היא כי התינוק נולד עם מטען של תוקפנות שכדרך התמודדות איתה הוא מנסה להשליכה החוצה וליחסה לאחרים. עם הזמן, נוכח הילד שאינו יכול להפטר מן התוקפנות ולומד להשלים עם העובדה שהיא חלק ממנו. הוא מנסה לתקן את הנזקים על ידי קשירת קשר רגשי עם אנשים.

תיאורית יחסי אובייקט רואה בתוקפנות רכיב מולד וסבורה שהילד מוכן למתן את גילויי התוקפנות למען האהבה של דמויות משמעותיות בחייו איתם הוא בא במגע. כך שרק ילד שחש אהוב ובטוח יהי מוכן לרסן את הדחף התוקפני הטבעי שלו. על פי וויניקוט התוקפנות מהווה חלק מהמבנה הבסיסי של הנפש והתפתחות תקינה של תוקפנות הינה חיונית לבריאות הנפשית של האדם. לטענתו, תוקפנות שהתפתחה באופן תקין היא בעצם תפיסת מקום בעולם.

תיאוריות התנהגותיות רואות בתוקפנות כנרכשת על ידי למידה מהסביבה או תהליך של התנהגות שחוזקה על ידי מתן חיזוק חיובי מהסביבה. לדוגמא ילד שבקשותיו נענות לאחר שהגיב בתוקפנות (צרח ובעט) או שסביבו קיימים מודלים תוקפניים- הורה שמגיב בתוקפנות או אפילו התנהגות מעודנת יותר כמו עקיפה בתור שהינה התנהגות תוקפנית. ילד יחקה אחרים תוקפנים אם ייווכח שהתוקפנות משתלמת.

יש הרואים בתוקפנות תגובה לתסכול. לאורך ההתפתחות הילד נפגש עם שפע חוויות של תסכול החל ממגדל קוביות שהתפרק או ילדים שסירבו לשתפו במשחק ולעיתים קרובות הוא עשוי להגיב בתוקפנות אל האכזבה והבושה. בגיל הפעוטון לעיתים קרובות ניתן לראות גילויי תוקפנות אל מול תסכול ביחסים חברתיים וכדרך להתגבר על מכשול (צעצוע שנתפס על ידי חבר, תור למגלשה וכד.). התסכול גם יכול לגבור כאשר אין בסביבה מבוגר רגיש וזמין שעוזר למתן את התסכול או כאשר קיימים קשיים התפתחותיים המגבירים את חווית הכישלון.

נשיכות בגיל הרך

נשיכות בגיל הרך הינה תופעה התפתחותית מוכרת ושכיחה. נשיכות מופיעות כבר בגיל מאוד צעיר כחלק מבדיקת הסביבה. ככל שהתינוק גדל הוא הופך לפעיל יותר וגם הכוח המופעל בנשיכה הוא משמעותי יותר. הנשיכה כתוקפנות המעוררת תגובה חזקה מופיעה לרוב בקרב פעוטות כחלק מתופעה התפתחותית.

לגיל זה מספר מאפיינים ייחודיים:

1. מבחינה התפתחותית הפעוט נמצא בשלב בו הוא מתחיל לגלות את היפרדותו מדמות האם. הפעוט שעדיין אינו בטוח בהיפרדותו ביחס לסביבה צריך לבסס תחושה זו. הוא בודק את האפשרות שהרצון, המניעים והכוונות שלו, הם שונים מאלו של סביבתו. כך שכאשר פעוט מציג התנהגות של נשיכה, הסביבה לרוב מגיבה אליו, כועסת ואוסרת את ההתנהגות ובכך התינוק נוכח שהוא ישות נפרדת מן הסביבה ושלו רצון השונה לעיתים מרצון הסובבים. לא פעם הפעוט יגיב על תגובת האיסור בחיוך ושמחה כאות לכך שהוא אדם נפרד. הפעוט שמצוי בשלב המרדנות, נהנה הן מהבעת התוקפנות והן מהאיסורים שבעקבותיה. ככל שהמצב חוזר על עצמו והסביבה אוסרת את ההתנהגות על הילד ומגבילה את רצונותיו הוא מקבל חיזוק לכך שהוא אדם נפרד. מצב זה מאפיין תינוקות עם התפתחות תקינה. על כן נשיכות חוזרות, למרות האיסור, הן חלק מהתפתחות תקינה.

2. כאמור שלב זה בהתפתחות מאופיין במרדנות ועל כן הפעוטים נוטים לעיתים קרובות לא לפעול לפי הכללים המקובלים. הם נמצאים בתהליך של למידה של "אסור ומותר" אותם הם מתרגלים. הורים לילדים בגילאים אילו יודעים לתאר את ילדיהם הנוגעים בחפץ אשר אסרו עליהם לגעת בו ובו זמנית ממלמלים לעצמם "אסור". למרות הימצאותם של הפעוטים בשלב של למידה, על הורים מוטלת המשימה להמשיך ולהתמיד בהצגת החוקים ובעיקר כשמדובר בתגובות של נשיכות או תגובות תוקפניות אחרות על מנת לאפשר תהליך של הפנמה. תהליך זה דורש סבלנות רבה ומשמעותו היא כי לעיתים צריך להסביר ולחייב לבצע התנהגות מסוימת שוב ושוב מתוך הבנה שיש תהליכים שאורכים זמן אך גם מתוך הבנה כי מדובר בתהליך התפתחותי תקין.

3. מאפיין נוסף של שלב זה הוא אי יכולת לאמפטיה מלאה. הפעוטים עדיין אינם מסוגלים להזדהות ולהבין את כאבו של הזולת. לעתים קרובות הורים או הצוות החינוכי פונה אל הילד הנושך באמירה "נכון שגם לך כואב שנושכים אותך?" אולם לפעוט אין עדיין יכולת להבין כי את אותו כאב שהוא חש כאשר הוא נפגע חווה גם חברו. גם אם הפעוט לומד להבין כי המעשה הוא תוקפני הוא אינו מסוגל להיות עדיין אמפטי.

4. מאפיין רביעי הינו הקושי לעכב התנהגות ולהתאפק. לפעוט קושי לדחות סיפוקים ולווסת את התנהגותו. כך כאשר הוא נתקל בסיטואציה הנתפסת כמתסכלת עבורו, הוא לעיתים מתקשה להתאפק ומגיב אינסטינקטיבית בנשיכה. לעתים קרובות, אנשי הצוות הטיפולי מלינים על כך כי גם אם הם מנסים להיות ערניים ולשמור על ילד אשר נוטה לנשוך, ההתנהגות מתבצעת תוך שניות ואין באפשרותם תמיד למנוע אותה. בהמשך תופעת הנשיכות הופכת למעט יותר פונקציונאלית ומשמשת את הילד כדי להשיג מטרה כגון חפץ שנמצא אצל חבר או משיכת תשומת לב. התנהגות זו הינה חלק מצעדיו הראשונים של הפעוט בהתפתחות החברתית בה הוא לעיתים נזקק להשתמש בכלי פרימיטיבי שאימץ לעצמו בשלב ממוקדם- הנשיכה.

ובכל אופן למרות זאת, לא כל הפעוטים נושכים. אם כך מה עושה את ההבדל בין הפעוטים?

מאפיינים שונים של ילדים עשויים לגרום להבדלים בדרך הם מגיבים: **גורמים תחושתיים**: הקשר הראשוני של תינוקות עם העולם נוצר באמצעות הפה. הצורך של ילדים לבחון את העולם בעזרת חושיהם ועוצמת הבדיקה משתנה בין ילדים שונים. ילדים עם קושי תחושתני ובמיוחד אילו הזקוקים לגירויים תחושתניים עמוקים (תת רגישות תחושתית למגע וכאב) יותר יהיו לעיתים קרובות גם בעלי נטייה רבה יותר לנשוך.

גורמים מוטוריים: ילדים בעלי עיכובים התפתחותיים עשויים לחוות יותר אירועים של תסכול עקב נפילות מרובות, קושי בתכנון תנועה וכד'. ככל שילד מתוסכל יותר הוא ירבה לנשוך.

גורמים שפתיים-תקשורתיים: ילדים המגלים עיכוב בהתפתחות הבעה מילולית עשויים להשתמש בנשיכות מתוך תסכול אל אי יכולתם לבטא באופן מילולי את רצונם. בשלב זה רמת ההבנה כבר גבוהה יחסית ופער זה בין הבנה טובה ואי יכולת לביטוי מילולי מובילים לא פעם לתסכול ולתגובה תוקפנית בעזרת הפה. גם ילדים בעלי קשיים תקשורתיים נהיים מתוסכלים יותר בקלות ועשויים להגיב בתוקפנות ולבטא עצמם בנשיכות.

טמפרמנט: ילדים נבדלים זה מזה בטמפרמנט כחלק מן המטען הביולוגי שלהם. כך שילדים בעלי טמפרמנט קשה נוטים להגיב בעוצמה רבה יותר אל מול תסכולים כחלק מדחף פנימי כולל. ילדים אילו לעיתים קרובות מתקשים יותר בוויסות העצמי ובדחיית סיפוקים ולכן נוטים יותר להגיב באימפולסיביות ותוקפנות. ילדים בעלי נטייה היפראקטיבית לדוגמא יגלו יותר אי שקט ותסכול בהמצאות בחדר קטן לעומת החצר.

גורמים משפחתיים סביבתיים:

שינוי ומשבר בחיי הילד - ישנן תקופות בחייו של הילד שעשויות להיות קשות יותר עבורו. משברים שונים לאורך ההתפתחות כגון לידת אח, קשיים הוריים וזוגיים, אובדן קרוב משפחה, מעבר דירה או בעיות כלכליות עשויים להגביר את התסכול אצל הילד ובתגובה להגביר את הנטיה לנשך. כאשר הנשיכות הן חלק ממשבר כללי שהילד עובר, הן יהיו מלוות לרוב בביטויים אחרים של מצוקה כגון נטיה לבכי, חוסר סבלנות וכד.

למידה חברתית - גורם נוסף יכול להיות קשור גם ללמידה חברתית של הפעוט, לגבי דרכים להבעת כעס ותסכולים. ילד הגדל בסביבה שבה ילדים אחרים (אחים גדולים) מביעים את כעסם אליו על ידי תוקפנות, עלול ללמוד להשתמש אף הוא בתגובות אלה.

בנוסף, לעיתים הורים נוטים להביע חיבה כלפי ילדם בדרך של נשיכות ידידותיות ("הוא כ"כ חמוד שבא לי לאכול אותו"). כמבוגרים אנו מסוגלים לווסת את עוצמת "הנשיכה" אך ילדים בגיל הרך אינם מסוגלים לווסת את עוצמת הנשיכה ולעיתים תופסים את הדברים כפשוטם. מאוחר יותר אף הם עשויים לבטא חיבה ע"י נשיכה בלא כוונת זדון.

התערבות נוכחית למעון:

העובדה שנשיכה היא תופעה נפוצה בגיל הרך ונובעת מגורמים התפתחותיים אין בה כדי לומר כי אין בידנו מה לעשות על מנת להתמודד עם התופעה. לתגובות הסביבה תפקיד חשוב בצמצום הבעיה.

העבודה במעון נעשתה בשלושה מישורים מרכזיים של הדרכה:

1. לצוות החינוכי במעון.
2. להורי הילדים הננשכים.
3. להורי הילדים הנושכים.

א. לגבי הצוות: ניסיון לענישה חמורה על כל נשיכה לרוב נועד לכישלון. פעוטות הנמצאים בשלב המרד נוטים עדיין לפעול בניגוד לכללים הנכפים עליהם מתוך הצורך בנפרדות והם רק מתחילים להפנים את מושג האיסור כאמור. עם זאת, יש להתמיד בתהליך החינוך. חינוך נכון נעשה עם הרבה סבלנות כאשר לעיתים יש צורך בחזרה על כללי ההתנהגות הן ע"י ההורים והן ע"י הצוות החינוכי שוב ושוב. אין לוותר על תהליך החינוך רק מכיוון שהוא אורך זמן. בנוסף למרות שנשיכות איננה התנהגות חריגה בגיל זה, אין לעבור על כך לסדר היום.

התגובה של הצוות החינוכי כלפי נשיכות צריכה להיות זהה לזו שתבוא בכל מקרה אחר בהן הילד עבר על כללי הגן ופגע באחר. החינוך צריך להיות כזה שמצד אחד מסביר כללים ובמקביל אוכף התנהגות נכונה. אין להעניש בעוצמה רבה מדי או לגרום להשפלתו של הילד על ידי צעקות, כעס, התעלמות או כל התנהגות פוגעת אחרת. תהליך שבתמורה יפגע בדימוי העצמי של הילד וביכולתו לתת אמון במבוגרים. יש לזכור שהפעוט אינו תופס את חומרת המעשה כמו המבוגרים וכי לרוב המעשה הינו נורמטיבי לגילו והנו חלק מתהליך התפתחותו. הצוות צריך גם לאפשר תיקון. הפעוט צריך לראות כי הנזק אינו בלתי הפיך והמצב ניתן לתיקון. במידה והתינוק מציע מחוות פיצוי יש לקבלה באהבה.

יש להיזהר מ"רווח משני". כלומר, לא לתת תשומת לב מרובה יותר בעקבות הנשיכה משום שגם תשומת לב שלילית הינה חיזוק להתנהגות. כמו כן, לא לתת תגמול כגון הרחקת הילד על ידי נשיאתו על הידיים. יש להרחיק את הילד הנושך מהננשך ללא תשומת לב מיוחדת.

רצוי לנקוט בדרך של מניעה. גם אם לא ניתן למנוע לגמרי את ההתנהגות של הנשיכות. במסגרת החינוכית רצוי לערוך תצפית מדוקדקת על הילד לאורך היום ולבחון מהם הזמנים בהם הילד נוטה לנשך יותר, האם בשעת חצר? או כאשר הוא עייף? או רעב? מידע חשוב זה עוזר לצוות להיערך בהתאם לזמנים אילו ולספק

לילד דרכים אחרות לביטוי צרכיו או להעסיק אותו. כמו כן עדיף להרחיקו בזמנים אילו מהילד שלרוב הינו הקורבן המועדף עליו. הטיפול המרכזי נעשה על ידי למידה של כללים והצעה של פתרונות אלטרנטיביים לפתרון בעיות והצעת אלטרנטיבה לצורך בביטוי תוקפנות. כמובן שיש לטפל בילד הננשך על ידי הרגעתו וטיפול פיזי במידת הצורך. כדרך לעידוד יכולת אמפתיה אצל הנושך וחיבור חברתי בין הנושך והננשך, הוצע למטפלת לתת לילד הנושך לסייע בטיפול בילד הננשך. כך שהנושך לומד מעט מן האחריות ורגישות לחברו והננשך מקבל תשומת לב וטיפול תואם.

כמו כן, ניתנה תמיכה והדרכה לצוות החינוכי בעבודה אל מול ההורים ובעיקר לגבי תחושת חוסר האונים מול הכעס המופנה כלפיהם. הצוות החינוכי מחויב לדווח להורי הילד הננשך על הנשיכות, אך עם זאת, ניתן להוסיף מילות הרגעה בנוגע לטיפול להפחתת חרדת ההורה.

כמו כן הצוות נדרש לדווח להורי הילד הנושך כאשר מדובר בתופעה חוזרת. יומו של הפעוט בנוי ממכלול של אירועים וחוויות כאשר הנשיכות מהוות רק חלק קטן ממנו. על כן רצוי לתאר את קשייו של הילד במסגרת שיחה נפרדת ולא בסופו של יום כאשר ההורים אוספים את הילד מהגן, מה שיצבע באור שלילי את המפגש בין הילד וההורה. אין להפנות כעס כלפי הורה הילד הנושך אלא לנסות להבין את הרקע לאירועים ולגייס את ההורים לשיתוף פעולה. יש ליידע באופן כללי ללא שיתוף במצוקה הנגרמת לצוות המעון ממראה הילד הננשך ומדברי ההורים האחרים.

ב. להורים אשר ילדם הוא הננשך - חשוב לציין כי כאשר הם מקבלים את אינפורמציה ופוגשים את הילד זמן מה לאחר האירוע, לעיתים קרובות הילד עצמו אינו זוכר את הנשיכה וגם אם הוא זוכר לרוב האירוע כבר מאחוריו. כמו כן, חשוב לזכור כי הנשיכות אינן תוצאה של חוסר השגחה בהכרח הן יכולות להתרחש גם תחת עינם הפקוחה של ההורים. ניתן לברר עם המטפלת מה נעשה וכיצד טופל האירוע אך יש להשתדל ולהימנע מהאשמות חמורות והפניית תחושות התסכול כלפי הצוות החינוכי.

ג. לגבי הורי הילד הנושך - צריך לברר מה הנסיבות שהביאו לנשיכות. במידה ומדובר בקושי התפתחותי יש להפנות לגורמים הרלוונטיים כגון ריפוי בעיסוק, פיזיותרפיה או קלינאית תקשורת. כמו כן יש לסייע לילד באותם מקומות בהם הוא עשוי להיתקל בתסכול עקב קשייו ולתת תמיכה נוספת. במידה ומדובר במשבר אחר יש לבנות תוכנית התערבות מתאימה ולהתייעץ עם פסיכולוג הגן. לגבי ההורים עצמם המטרה לשמה הם מיודעים על אירוע נשיכה שהתרחש בגן היא לשם שיתופם ולא לצורך כעס על הילד בבית. המטרה היא לנסות ולהבין ביחד איתם טוב יותר את התנהגותו- האם קיימים דפוסים דומים בבית וכד'. למידע זה חשיבות בניסיון להבין את הגורמים העומדים בבסיס הנשיכות. ההורים הנתקלים במסגרת הנשיכות בבית צריכים להגיב באמירה ברורה של החוקים "אנחנו לא נושכים" ולהציע דרך חלופית לפתרון הבעיה. חשוב להיות קצר וענייני.

לסכום:

הנשיכות הן למעשה ביטוי לתוקפנות פרימיטיבית אשר עדיין לא עברה שכלול, אך בהמשך תסייע לילד בתפיסת מקומו בעולם. הנשיכות הינן חלק מתהליך התפתחותי אשר רבים מהילדים יתנסו בו הן מהצד הנושך והן מהצד הננשך. זוהי תופעה חולפת ותגובות נכונות, עקביות והולמות הן של ההורים והן של הצוות החינוכי כלפי הילדים הנושכים והננשכים יאפשרו פתרון יעיל ויעזרו בצמצום התופעה. תגובה מותאמת מובילה להתפתחות טובה של התוקפנות אצל הילד ותסייע לו לביסוס תחושת הנפרדות על ידי הבנה כי התוקפנות שלו אינה הרסנית.

לצורך כתיבת המאמר נעזרתי בביבליוגרפיה הבאה:

1. עדנה כצנלסון (1998), הורים וילדים ומה שביניהם. הורים וילדים מו"ל.
2. נטע ברכל, נשיכות בגיל הרך.
3. נופר ישי-קרין, נשיכות בגנון ותורתו של ויניקוט לגבי תוקפנות.